

Keleti típusú viseletek a 14–16. században

Nem készült még olyan mű, mely a régészeti leletek, írott források és korabeli ábrázolások tükrében bemutatná a Székelyföld középkori fegyverzetét, a korabeli harcművészetet.¹ Kitűnő, úttörő jellegű, pár oldalas összefoglaló munkák² születtek ugyan, azonban tárgyalásukban többnyire a 16. századra teszik a hangsúlyt. Jelen cikkünk a korábbi időszakra figyel.

Célunk átfogó képet adni a Magyar Királyságban, azon belül Erdélyben és Székelyföldön élt középkori harcosok viseletéről, részletesebben a fegyverzetről, páncélzatról. Két és fél évszázad változásait, vagy éppen állandónak mondható, jól bevált hadi felszereléseit (pl. összetett, merevszarvú íj, keleties, kúpos sisakformák, szablyatípusok) tekintjük át. A kiválasztott időintervallum szándékos, az írott források, képi ábrázolások és régészeti leletek jól körvonalazott képet adnak a hadfelszerelésről. Fegyverzet szempontjából az első hullámban megfestett székelyföldi freskóktól (Bögöz, Gelence, Csíkmindszent)³ az 1535-ös marosvásárhelyi országgyűlés időszakáig tart⁴ egy viszonylag homogénebb időszak, ezt követően számtalan változás következik be, többek között a lőfegyverek fejlődése miatt.

A régészeti leletek, írott források, krónikafestészet, címeres levelek mellett a középkori templomainkban fennmaradt freskók szolgálnak ékes bizonyítékkul a korabeli hadfelszerelésről.⁵ Utóbbiak oly gondosan szerkesztett, részletgazdag, magas művészi igénnyel megvalósított pillanatképek a múltból, hogy egyik kiindulópontunknak kell tekintsük. Fentebbi bizonyítékok alapján megállapítható, hogy Székelyföldön (és Erdélyben) Kelet és Nyugat találkozása megmutatkozik mind a fegyverzetben, mind az öltözékekben. Jelen tanulmányunk a keleti elemeket igyekszik tömören összefoglalni.

¹ Jelenleg átdolgozom és bővítem egy korábbi, a középkori harcművészettel foglalkozó munkámat, aktualizálva az abban foglaltakat a Székelyföldön, Erdélyben kutatott anyaggal. Sashalmi Tamás: A középkor harcművészete. In: *Régészeti parkok Magyarországon*. Budaörs, 2008. 171–176.

² Bordi Zsigmond Lóránd: Székely hadjáratok, hadszervezet és fegyverzet a 13–16. században. In: *A székelyek a kereszténység védelmezői*. Sepsiszentgyörgy, 2009. 22–24.; Benkő Elek: *A középkori Székelyföld*. I. köt. Budapest, 2012. 189–196. (A továbbiakban Benkő, 2012.); Sófalvi András: A székelyek fegyverzete. In: *Székelyföld története*. I. köt. Székelyudvarhely, 2016. 329, 344–348. (A továbbiakban Sófalvi, 2016.)

³ Horváth-Zoltán György: *Székelyföldi freskók*. Budapest, 2004. 41–46, 90–98.; Vö. János Mihály: *Színek és legendák*. Csíkszereda, 2009.

⁴ *Monumenta Comititalia Regni Hungariae – Magyar Országgyűlési Emlékek*. I. köt. Budapest, 1874. 613, 614. (A továbbiakban MOE); Benkő, 2012. 191.

⁵ Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Bukarest, 1981. 19. (A továbbiakban Dávid, 1981.) A szerző is e véleményt fogalmazta meg, melyben hangsúlyozza, hogy a megrendelők igénye, a saját haditettek felidézése is cél volt.

Keleti típusú viseletek

A bécsi Képes Krónika (1360-as évek) nyitólapján maradt fenn székely harcos hitelesnek tekintett legkorábbi ábrázolása, ahol vörös kaftánban, szablyával láthatjuk a székelyek küldöttét, Nagy Lajos király mellett balkéz felől. A korai viselettörténeti kutatások megerősítik e nézetet.⁶ Erre az illusztrációra támaszkodik *A székelység története* című kézikönyv és tankönyv is a középkori székely előkelő bemutatásakor.⁷ A Képes Krónikában és a székelyföldi falfreskókon található kaftánábrázolások (pl. Kilyén, Derzs) bemutatják e viselet apró részleteit is. Gombokkal, zsinórozással záródnak középen, vagy oldalhajtott szabásúak és kapcsokkal, a fegyverövvel fogták össze. A kaftánok – a középkori források szerint és a régészeti anyagokat összevetve – anyagukat tekintve az előkelők esetében selyemből vagy brokátból készültek, a közrendűek számára vászonból. A székelyderzsi és homoródkarácsonyfalvi falképeken egyszínű, a bögözin csíkos, a kilyénin a magyar ornamentikában is ismert,⁸ régészetileg is beazonosítható mintakincsű, ún. „szíves rózsza” alakos díszítésű finom kelmét hordanak a „kun” harcosok. A homoródkarácsonyfalvi unitárius templomban, a Szent Lászlóval birkózó kun vezér kaftánján pedig kétféle „négyzögű rózsza”⁹ mintakincset vélek felfedezni. Érdekes megjegyezni, hogy a fentebbi szimbólumok többsége a honfoglalás kori magyar lovas sírok fémleleteiből ismert.

Az övet – a nyugati divattól eltérően – a derekukon hordták, nem a csípőre eresztve. Jól látszik e keleties viselési mód többek között Székelyderzs, Homoródkarácsonyfalva falképein is, ahol a kaftán redői ráomolnak az erősen meghúzott övre. Ennek logikus magyarázata az, hogy a fegyverövre függesztve hordták hadra keléskor a készenléti íjat, a nyíltegezt és a szablyát. A lábszárát verdesné a fegyverzet, ha itáliai módra leengednék. Az övet különféle veretekkel látták el, amelyek megmutatták viselője társadalmi státuszát. Az előkelőbbeknek nyilvánvalóan nemesebb fémből készültek a veretek. A Szent László-legenda székelyderzsi ábrázolásán látható a kun harcos övének veretes részlete, pontosabban a

⁶ Varjú Elemér: A magyar viselet a középkorban. In: *Magyar művelődéstörténet*. I. köt. Budapest, 1939. – <http://mek.oszk.hu/09100/09175/html/10.html> (*Kun divat Magyarországon* rész. Letöltve: 2017. 03. 20.)

⁷ Hermann Gusztáv Mihály (szerk.): *A székelység története. Kézikönyv és tankönyv az általános iskolák VI. és VII. osztályai (valamint minden érdeklődő) számára*. Csikszereda–Székelyudvarhely, 2012. 41.

⁸ Huszka József: *A magyar turáni ornamentika története*. (Reprint.) Budapest, 1996. 100. 176. ábra 5. (Kunszentmárton, Jász-Nagykun-Szolnok megye) és 177. ábra 2. (Szinyér, Zemplén megye), 6. (Gyömöre, Győr megye) képei.

⁹ Uo. 102. 183. ábra 1. (Székesfehérvár, Fejér megye) és 2. (Szeged-Bojárhalom, Csongrád megye) kép; 103. 186. ábra 3. (Oroszlános, Csongrád megye) és 7. (Tokaj, Zemplén megye) kép; 106. 199. ábra 1. kép (Balkány, Szabolcs megye).

nyíltegez felfüggesztése a fegyverövre. Szentábrahám területén találtak övveretnek tartott, 14–15. századra datált leletet, illetve Székelykeresztúr ásatásain került elő középkori övcsat.¹⁰

Számos süvegtípust megőrzött számunkra a Képes Krónika. A cserhalmi ütközet iniciáléjában látható besenyő és székely lovasíjászok prémes süveggel vannak ábrázolva, a vörös ruhás alak valószínűsíthetően a székely harcos.¹¹ Míg a magyar fejfedők többsége kerek, félgömb formájú, addig a jellegzetes kun süveg hegyes csúcsban végződik és elől hosszan kettévágott, mint a székelyderzsi, dályai, csíkmindszenti freskókon. Krónikánkban egyébként számos más keleti nép fejfedőjét felismerhetjük (pl. mongol). Környékünkön, a 2012-2013-ban folytatott, Nyárádi Zsolt által vezetett bögözi templom ásatásain is kerültek elő viselettel kapcsolatos leletek. Ezek közül számunkra a típusa miatt a 16. század második felére datált posztósüveg az érdekes, mely kerek, lapos tetejű és karimája keleties módon fel volt hajtva.¹²

Középkori falképeinken (pl.: Bögöz, Homoródkarácsonyfalva, Gelence, Kilyén, Székelyderzs) a Szent László-legenda jeleneteiben látható, a szóbeli hagyomány által kunoknak nevezett alakok szintúgy kaftánt, keleti hosszú ruházatot viselnek. Mi a bizonyítéka annak, hogy egyáltalán kunokat láthatunk? A tipikus hegyes süveg mellett az ún. kunbabákon ismeretes a hegyesre pödört bajusz,¹³ a Magyar Anjou Legendáriumban látható, illetve az ún. kun törvényekről szóló szakirodalomban olvasható, hogy a sajátos varkocsba font, beretvált fej a kun jellegzetesség.¹⁴ A diabolikus elemeket hangsúlyozzák a vörös és barna színek alkalmazása, a lángoló (rontó?) lehelet (Derzs, Kakaslomnic – Szlovákia, Homoródkarácsonyfalva), a szándékosan megnyújtott orrok (Zsegra és Szepesmindszent – Szlovákia), a vörös hajú kun vezér (Laskod – Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, Szentmihályfa és Vitfalva – Szlovákia, Szepesmindszent) és a szarvszerű sisakok, fejfedők ábrázolásai (Maksa, Kilyén, Derzs).

¹⁰ Köszönettel tartozom Nyárádi Zsolt régész szíves szóbeli tájékoztatásáért a szentábrahámi veretről. Az övcsatról lásd: Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori Mezőváros a Székelyföldön Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 1997. 122. 9. kép

¹¹ Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön. Gyula, 1996. 116. Katalógus 196. jegyzet, Havassy Péter véleménye szerint tehát székelyek és besenyők vannak a magyar hadsereg oldalán ábrázolva

¹² Nyárádi Zsolt: „Istennek ditsőségére tsináltatta” *Adatok a bögözi nemesi családok és a patronált templomuk történetéhez.* Bögöz, 2016. 17.

¹³ Zúduló sasok 30. illetve a katalógus 189. képén tipikus hegyesre pödört bajszú kun harcos látható

¹⁴ Nagy Gábor (szerk.): *Magyar középkor.* Budapest–Veszprém, 1995. 237.

A kun divattal ellentétben azonban Bonfini is megjegyzi a székelyekről, hogy sok dologban különböznek a többi magyartól, „*Szakállasan járnak, marconák.*”¹⁵ A hosszú szakáll- és hajviseleten Zsigmond és Mátyás király korában is megrökönyödnek Nyugaton. Luxemburgi Zsigmond királyunk híres hadvezérééről, Ozorai Pipo temesi ispánról is feljegyezték, hogy itáliai származása ellenére magyar módon öltözködött: hosszú szakállt, vállig érő haját viselt, ruhája pedig „ama népek szokása szerint” földig ért – olvasható summázva Csukovits Enikő tollából a *Pannon Reneszánsz* viseletekről szóló fejezetében.¹⁶ A kunoktól jól megkülönböztette tehát a székelyt és magyart a szakáll- és hajviselet, a más szabású süvegek, fejfedők. Falképeink kunjai igen jól borotvált alakok, többségük még bajuszt sem visel. A ruházatot tekintve a székelyeknél megmaradt a kaftán viselése.

Keleti jellegű fegyverzet, páncélzat

Falképeink közül a leggyakoribb a Szent László-legenda ábrázolása, amelyek részletesen bemutatják az adott kor (1300–1419) hadfelszerelését. Természetesen nem Szent László királyunk koráét (11. század), még ha egyes nézetek szerint archaizálva mutatják is be nagy királyunk alakját. A csatajelenetekben mindkét oldalon találunk keleti elemeket a harcosok fegyverzetében. Mivel keverednek a harcoló felek között e fegyvertípusok, logikus, hogy mindegyik használta. Ezek pedig az összetett, merevszarvú, keleti íjtípusok, a homokóra formájú nyíltegezek,¹⁷ a különféle méretű és formájú szablyák, a keleti jellegű egyélű török¹⁸ és a csillag alakú, öntött ún. kun buzogány.¹⁹

Utóbbi fegyvertípus kimondottan a Szent László oldalán harcolók között volt látható Homoródszentmárton és Erdőfüle elpusztult freskóin,²⁰ Bögözben pedig egy láncsuklyás kun tartja, aki sérült, szorult helyzetben van és törrel támadják. Ilyen buzogányokat Felsőrákoson,²¹ Sárdon, Siménfalván találtak régészeink. Ugyanílyen fegyver van az Anjou

¹⁵ Antonio Bonfini: *A magyar történelem tizedei*. Fordította Kulcsár Péter. Budapest, 1995. Első tized, 7. könyv. 115.

¹⁶ *Pannon reneszánsz (1437–1526). A Hunyadiak és a Jagelló-kor*. CD-ROM. Budapest, 1998. – <http://mek.oszk.hu/01900/01918/html/index7.html> (Letöltve: 2017. 03. 20.)

¹⁷ Dávid, 1981. 21. 16. kép, ahol összehasonlítja a szerző a nyíltegezeket.

¹⁸ Hidán Csaba László: *Fegyverek magyar kézben*. Budapest, 2015. 109. (A továbbiakban Hidán, 2015.) Ilyen egyélű törleletek vannak a Székely Nemzeti Múzeumban, a visegrádi Mátyás Király Múzeumban és ceglédi Kossuth Múzeumban.

¹⁹ Havassy Péter: Katalógus. In: *Zúduló sasok. Új honfoglalók – besenyők, kunok, jászok – a középkori Alföldön és a Mezőföldön*. Gyula, 1996. 104–105 (118–121. sz. tételek).; Hidán Csaba László: Középkori harcosok erdélyi és azerbajdzsáni ábrázolásokon. In: *Körösi Csoma Sándor – lelki élet, vallásosság*. Sepsiszentgyörgy, 2013. 235–239.

²⁰ Dávid, 1981. 139-140. fotók (160-161. oldal között)

²¹ A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum 5157. leltári számmal jelzett buzogánya.

Legendárium vörös süveges kunjának kezében, aki megsebzí vele Szent Lászlót. A különféle buzogánytípusok keleti eredetét és európai elterjedését pedig nagyon alaposan alátámasztotta már Hidán László Csaba korábbi tanulmányában.²² Magyarország területéről valóban gyakorta került elő csillag alakú ún. kun buzogány.²³

A keleties, kúpos sisakforma ábrázolása is gyakorta látható. Érdekesség, hogy Gelence falképein aligha lehet megkülönböztetni Szent László és a kun vezér sisakját. Az ég felé törő, kúpszerűen elvékonyodó, kiemelkedő csúccsal ellátott forma évszázadokig használatban volt. Erre bizonyíték a korai freskókon (pl. Gelence 1300–1330) látható harcosok képe és a későbbi kályhacsempék lovas harcosainak ábrázolásai. Ilyen többek között a Székelykeresztúron (Kriza János u. 23. szám alatt) talált kályhacsempe.²⁴ Sajnos Székelyföldön régészeti lelet nincs ilyen jellegű sisakra, de kun előkelők sírjaiban (Csengele – Csongrád megye, Csólyospuszta és Kiskunmajsa – Bács-Kiskun megye) többet is találtak Magyarországon. A csengelei sisaklelet formája²⁵ és a bögözi freskó csatajelenetének egyik kun harcosának sisakja kísértetiesen hasonló. Hasonló az 1877-ben talált, perzsa díszítőmotívumokkal ellátott budapesti sisak, melyet hol a 14. századra, hol a tatárjárás korára datálnak.²⁶

Sajnálatos módon komoly szakkikkekben is téves következtetéseket²⁷ vonnak le a kunok hadi viseletéről. Ugyanis nem a birkózási jelenetből kell kiindulni, hiszen ott nyilvánvalóan nincs minden vértetdarab a szereplőkön, hanem a legenda csatajeleneteivel együtt kell elemezni. Sokkal gyakoribb a fémsisakkal ábrázolt „kun” harcos, mint gondolnánk: nyolc templomunk (Bibarcfalva, Bögöz, Homoródszentmárton, Maksa, Homoródkarácsonyfalva, Gelence, Sepsibesenyő, Kilyén) falképein 32 alkalommal találkozhatunk ilyennel, nem számolva a lánccsuklyás, bőrsisak–lánccsuklya védelemmel ellátott harcosokat. Bibarcfalván két alakon karimás vaskalap (vassalap) típusú sisak látható, a másik 30 harcoson változatos, többnyire az arcot és vállat is védő láncvérttel ellátott, kúpos sisakformákkal találkozhatunk. Ennek gyakorlati okai vannak, többek között kiválóan elvezeti

²² Hidán Csaba László: A XI–XIV. századi sztyepei eredetű buzogányok és használatuk. In: *Studia Caroliensia*, 2004. 2. sz. 2–9.

²³ Például Csákberény (Fejér megye), Cegléd-Madarászhalom (Pest megye) területéről, s legalább hét buzogányfej van a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában.

²⁴ *A székelyek a kereszténység védelmezői. Kiállítás katalógus*. Sepsiszentgyörgy, 2009. 100. kép.

²⁵ A tatárjárás (1241–42) A Magyar Nemzeti Múzeum kiállítás katalógusa (szerk. Ritoók Ágnes, Garam Éva) Budapest, 2007. 34.

²⁶ Kovács S. Tibor: Egy keleti díszsisak a tatárjárás korából. In: *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Studia Archaeologica IX*. Szeged, 2003. 361–367. Első közlése Boncz Ödön: Egy 14. századbeli keleti sisak a Nemzeti Múzeum Régiségtárában. In: *Archaeológiai Értesítő*, 1885. V. köt. 373–378.

²⁷ Dr. Józsa László: A fej védelme a középkori hadakozásban. In: *Kaleidoscope. Művelődés-, Tudomány- és Orvostörténeti Folyóirat*, 2014. 8. sz. 16–32. –

<http://www.kaleidoscopehistory.hu/index.php?subpage=cikk&cikkid=162> (Letöltve: 2017. 03. 20.)

a fejre mért ütéseket. Saját tapasztalataink bizonyítják ezt.²⁸ Sodronyvértezet ábrázolása Homoródszentmárton, Homoródkarácsonyfalva, Gelence, Sepsibesenyő falképein látszik bizonyosan. Homoródszentmártonban még láncharisnyát is hord a vezér, a másik három templom freskóin az üldözés jelenetében a háton és a birkózás jelenetében előbújó láncing ujjja látszik. Maksa és Kilyén csatajeleneteiben azonban a vasszakok tömeges megjelenítése mellett páncélkesztyű és a vállat teljesen befedő láncvért látszik. E nyomon elindulva úgy vélem, hogy a színes, keleties ruhaneműk eltakarják a vértet.

Többek között azt a széles körben elterjedt téves nézetet is szeretném eloszlatni, hogy a sztyeppe népek nem hordtak volna komolyabb vértet. Terjedelmi okokból nincs lehetőség most bemutatni a keleti lovas népek (szarmata, alán, hun, bizánci, mongol, kun) nehézlovasságát. Következtetésem a fentebbiek alapján az, hogy a székely lófők bizonyosan hordhattak ilyen vérteteket a 14–15. században, hiszen a későbbi források²⁹ is megerősítik használatukat. Eddig csak a keleties elemeket vizsgáltuk, a nemesi reprezentációt, vagy Szent László hadseregét a falképeken nem is vettük górcső alá. Példaként említhetjük Ungi István donátor székelyderzsi falképeken megjelenő alakját, hol komoly lovagi vértet hord.

Szablyák

A szablyák változatos méretben és formában jelennek meg a falképeken. Összesen 11 templom (Székelyderzs, Bögöz, Csíkmenáság, Bibarcfalva, Kilyén, Maksa, Marosvásárhely, Homoródszentmárton, Homoródkarácsonyfalva, Gelence, Erdőfüle) falképeit vizsgálva, 20 szablyarajz alapján 14féle szablyatípust, két falchiont³⁰ (Bibarcfalva?, Kilyén) és két a fokél felső részén hullámolt pengéjű (Marosvásárhely) pengét azonosítottam. A honfoglalás kori szablyákhoz viszonyítva, széles keresztvassal vannak ellátva a kéz védelme érdekében. A keresztvasak tartják vastagságukat, egyenes, vagy enyhén felfelé görbülő típusok. A homoródszentmártoni falképen és a Derzsből látható mindkét szablya nyéltüskével van ábrázolva. Funkciója a valós fegyvereken a díszítés mellett a hüvelybe rögzítés lehetett, hiszen vágta közben – formától függően – kicsúszhatott a hüvelyéből. A pengék többsége csak a végén hajlik meg, a Képes Krónika székely előkelőjénél ábrázolthoz hasonlóan. Erdőfüle, Maksa freskóin látható csak erősen ívelt penge, a homoródkarácsonyfalvi falkép lefejezés jelenetében pedig a penge felétől rendkívüli módon elvékonyodik és görbül a szablya. A hosszabb szablyatípusok, a magyarországi régészeti leletek adataival összevetve és

²⁸ Az általam vezetett Arany Griff Rend Egyesület munkájában összefonódik a kísérleti régészet és hagyományőrzés.

²⁹ MOE I. 613.

³⁰ falchion = a hegye felé kiszélesedő pengéjű, ívelt, egykezes, egyélű középkori európai kard

az alakok arányosításával – a freskókon a lány szimbolikus megnövekedését sem feledve –, a 85–106 cm között mozoghatnak. Jó példa erre a csíkménasági Szent László alak szablyája, amelynek markolata enyhén megtörik a pengéhez képest, s hossza a király méretének legalább a fele. A székelyföldi falképek kisebb méretű szablyáinak méretét egyes kutatók 50–60 cm-re teszik.³¹ Valóban elgondolkodtató, hogy a bécsi Képes Krónika miniatúráin, vagy a bécsi egyetem magyar anyakönyvének, a *Liber Nationis Hungaricae*-nek³² 5.a lapján, Szent Lászlót ábrázoló miniatúráján, a kun vitéz oldalán szintén ilyen rövid penge látható. E pengeforma egyébként több 16. század eleji forrásban is megjelenik, pl. Felix Petancius *A török császárok genealógiája* művének illusztrációjában,³³ mely 1502–1512 között íródott, illetve az Ulászló-graduále 291. verzó oldalán³⁴, a törökökkel harcoló, világos kaftánt s különös süveget viselő figura kezében. Egyébként kérdéses, hogy kiket ábrázolhat az illusztrátor, Joannes Zmiley de Pisek cseh mester, mert keleties öltözetük, süvegformáik, vegyes arcszörzetük alapján lehetnek kunok, székelyek, jászok akár. A hátsó alak pedig egy tipikus magyar huszár tárcsapajzzsal és zászlós kopjával. Mintha egy képben egyesítené a törökök ellen harcoló nemzeteket, a kották is vegyes, magyar–cseh stílust ötvöznek. Visszatérve a korábbi témához, Zsigmond királyunkat ábrázolták hasonlóan rövid szablyával 1424-ben,³⁵ illetve István királyt egy 1432-ből származó imakönyvben.³⁶

A gyulafehérvári, dr. Posta Béla szerint aleppói, keleti mértékegységrendszerrel kisserkesztett és kovácsolt szablya³⁷ a 15. századra datált, azonban Székelyföldön a honfoglalás kort követően egészen a török korig nincsenek leletek.³⁸ Véleményünk szerint mégis használatban kellett legyenek, nemcsak később, török hatásra,³⁹ mivel nagyon gyakori a megjelenítésük a Képes Krónikában és a helyi falképeken, ugyanakkor használatuk sajátos

³¹ Lugosi József – Temesváry Ferenc: *Kardok*. Budapest, 1988. 13.

³² <http://epa.oszk.hu/00000/00021/00084/pdf/suppl2.pdf> (Letöltve: 2017. 03. 22.)

³³ Felix Petancius Ragusinus: *Genealogia Turcorum imperatorum ... dedicata ... Vladislao Hungariae regi*. – Országos Széchényi Könyvtár. Cod. Lat. 378.

³⁴ Kódexek a középkori Magyarországon, az Országos Széchényi Könyvtár kiállítás katalógusa, Budapest, 1985. 161. 180. tétel

³⁵ Musée de Louvre, Paris. Département des Arts graphiques. Collection Edmond de Rothschild. 1 DR/recto.

³⁶ *Calendarium cum versibus et picturis de unoquoque mense et cum expositione tabularum (Kalender des Johannes von Lefantovce). Preces multae rhythmis et prosa oratione conscriptae ad Mariam et ad Sanctos*. [S. l.], 1432 – Bayerische Staatsbibliothek, München. Clm 21590 – <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/0009/bsb00092627/images/index.html?fip=193.174.98.30&seite=288&pdfseite=> (Letöltve: 2017. 03. 20.)

³⁷ Dr. Posta Béla: *A gyulafehérvári székesegyház sírleletei*. Kolozsvár, 1918. 3–16. oldalakon részletezi a keleti mértékegységrendszert

³⁸ Köszönöm Sófalvi András és Nyáradi Zsolt régészek szíves szóbeli közlését és segítségét e témában.

³⁹ Sófalvi, 2016. 347.

harcművészeti tudást igényel. Gyártásukhoz megfelelő gazdasági háttér és komoly technikai tudás szükségeltetik. A másik tény azonban, hogy Székelyföld gazdag a kétélű, ún. másfélkezes kardok leleteit tekintve. Ezeket módosabb harcosok használhatták. Azon a nézetten vagyunk, hogy a páncélok fejlődése okán elterjedtebb volt ezek használata. A mértéktartó régész-történész vélemény szerint sem mehetett végbe hirtelen a kardról szabályára való átállás a 16. században.⁴⁰

Az íjak, íjászat ábrázolásai

Freskóinkon mindkét hadseregnél megtalálhatóak a lovasíjászok vagy íjászok⁴¹ (pl. Bibarcfalva, Erdőfüle, Maksa, Kilyén). Írott forrásaink megerősítik a székelyek kiváló íjász voltát,⁴² s a 16. században is volt még szabályozás Erdélyben az íjak használatáról. A vármegyei jobbágyok fegyverei közt is említik az íjat, és azt, hogy 32 nyilat kell tartaniuk a tegezükben.⁴³ A homokóra formájú tegeztek méreteit tekintve elfogadhatjuk, hogy ekkora mennyiség beleférhetett. Újabb érv, hogy miért is kellett az övet a derékon meghúzni! Az íjak 16. századi használatára példaként említhetők a Dürernek tulajdonított tollrajzok (1517,1518)⁴⁴, a somogyi Koroknay György Bécs I. Miksa királytól kapott, 1573. május 24. Bécsben kelt címeres levele⁴⁵ és a Semppei Névtelen 1570-es széphistóriájának részlete:

*„Ifjú vitéz felvőn egy szarvas kezíjat,
Az idegben vete nagy szép hosszú nyilat;
Hamar átalvonta két ujjal az nyilat;
Ezt művelte vala vitézek láttára.”⁴⁶*

A székelyföldi freskók ábrázolásai és erődtemplomaink löállásainak paraméterei alapján rekonstruálhatjuk a tradicionális íjászat alapjait. Az íjászatban sajátos keleti, ún. félholdas oldástechnikát⁴⁷ és ún. szívlovéses (mellkashoz húzott ideg) feszítési technikát alkalmazhatott a székelység. Hidán Csaba László történész kutatásai szerint többségében ez

⁴⁰ Uo. 347.

⁴¹ Ennek részletes elemzését l. Hidán Csaba László: Különböző nyilazási módok és a Szent László-legenda íjászábrázolásai. In: *Studia Caroliensia*, 2006. 3–4. sz. 435–446.

⁴² Rugonfalvi Kiss István: *A nemes székely nemzet képe*. I. köt. Debrecen, 1939. 160. (A brassói számadáskönyvekre hivatkozik.)

⁴³ MOE I. 613.; Sófalvi, 2016. 345.

⁴⁴ Nagy Géza – Nemes Mihály: *A magyar viseletek története*. Budapest, 1900. 44. tábla 1, 10. képek

⁴⁵ <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/cimereslevel-adatbazis/adatlap/2001> (Letöltve: 2017. 03.23.)

⁴⁶ *Magyar széphistóriák*. Budapest, 1965. 19.

⁴⁷ Tolu bég számára írt, 14. századi, íjászatról szóló kézikönyvben is olvasható e technika. L. Sudár Balázs: Az íjászat tudományának könyve. Egy XIV. századi mameluk kézikönyv az íjászatról. In: *Hadtörténelmi közlemények*, 123. (2010) 1–2. sz. 338–352.

az ábrázolásmód és a belső-ázsiai hűrfogás jelenik meg erődtemplomainkban.⁴⁸

Az említett történész munkája rendkívül alapos és hiánypótló, azonban az úgymond hibás lövésmódok tézisével nem értünk egyet. A szerző három templom falképeiről (Gelence, Homoródszentmárton, Sepsibesenyő) állítja, hogy fej mögött húzzák ki az ideget. Sajnálatos módon két falkép Huszka József akvarellmásolataiban maradt fenn, a gelencei pedig eléggé kopott. Egy viselettörténeti adattal tudnám alátámasztani mégis, hogy helyes az ábrázolás és valójában jobbkezes lövésmód látszik. Mindegyik kun a hátát mutatja felénk. Nagy bizonyossággal mondhatom, hogy Homoródkarácsonyfalva, Homoródszentmárton, Gelence és Sepsibesenyő freskóit egy iskola mesterei festették. Mindegyik kun vezéren ugyanaz a sisaktípus, háromban pedig sárga, oldalhajtott kaftán látható. László királyunk pedig hasonló keleties, kúpos sisakot, sodrony- és bőrvértet, alul pedig vörösesbarna ruházatot visel. A lefejezés jelenetében a kun két varkocsba font haja és a lány sajátos szablyatartása olyannyira megegyezik, hogy könnyen összetévesztheti őket a laikus szemlélő.

Úgy gondolom, hogy helyesebb megfogalmazás, hogy a kaftánábrázolások esetleg helytelenek, vagy mi tudunk keveset. Ugyanis a sepsibesenyői és homoródszentmártoni képen egy másfajta ruhatípust, a subát lehet felfedezni a kun vezéren. Jól látszik azon viselési mód, melyet későbbi ábrázolásokról ismerünk. A hosszú ujjakkal ellátott, prémezett ujjú subaábrázolásokat Nagy Géza gyűjtötte össze grandiózus munkájában.⁴⁹ Valójában a vágásban hátralobogó ujjak látszanak a háton lelógva, hiszen akadályozták volna a lovas íjászt az oldásban a hosszú vagy bő ujjak.

A homoródkarácsonyfalvi és gelencei falképeken a harcosok pedig feltűrt ujjakkal nyilaznak László királyra, bár itt valóban oldalhajtott szabású kaftánok elülső fele látszik a háton. A másik fontos tény, hogy pont e négy templom freskóin tudunk hosszú ujjú sodronyvértezetet kimutatni. Tehát a nyilazási mód helyes, ugyanakkor megismerhettünk egy újabb viseletet a 14–15. századból.

Az íjak pontos méreteire vonatkozóan még folynak kutatások. Sófalvi András doktori disszertációja, valamint a Nyárádi Zsolt, Bordi Zsigmond Lóránd és Zólya Levente régészekkel folytatott konzultáció alapján lehetségesnek tartjuk a hagyományos magyar reflexíjtól való méretbeli eltérést. Egy kisebb íj az erődtemplomok és mentsvárak védhetőségénél előnyt jelenthetett a harcászatban. A középkori székelység a jól ismert,

⁴⁸ Hidán, 2015. 75.

⁴⁹ Nagy Géza – Nemes Mihály: *A magyar viseletek története*. Budapest, 1900. 124-126.

magyarságra jellemző,⁵⁰ összetett, merevszarvú íjakat használta. Ez a keleti eredetű lőfegyver évszázadokig használatban volt,⁵¹ s hatékonysága jól ismert a szakirodalomban. Elemzéseim szerint Székelyföldön változatosabb méret- és formavilága van íjainknak, mint gondoltuk, teljesen összevethető a bécsi Képes Krónika⁵² ábrázolásaival. Tizenegy különböző falképen legalább öt különféle íjtípus jelenik meg, néhol azonban szokatlan egyediséggel:

- kisméretű íj, rövid húzáshosszal, rövid szarvakkal: Bögöz, Kilyén, Maksa
- közepes méretű, rövid szarvú íj: Sepsibesenyő, Erdőfüle, Szacsva
- nagyméretű, nagy húzáshosszal, de rövid szarvakkal ellátott íj: Székelydália, Homoródkarácsonyfalva
- nagy méret, nagy húzáshosszal, szarvak nem látszódnak: Gelence
- nagy méret, nagy szarvak: Bibarcfalva, Székelyderzs

Különleges dolgot lehet felfedezni Székelyderzs erődtemplomában: a kun vezér íjának szarvain két hely van befaragva az ideg felajzására. E ritka ábrázolás párhuzamát a Kolozsvári Tamás erdélyi mester által festett, Zsigmond-kori *Kálvária oltárképen*, Szent Egyed „lenyilazásának” jelenetében találtam.⁵³ Mivel a két képi forrás keletkezése között mindössze pár év eltérés van (székelyderzsi freskó – 1419; Kálvária oltárkép – 1427), ráadásul a művész erdélyi származású, valószínűsíthető, hogy szülőföldjén láthatta ezt az ábrázolást. Ez pedig újabb kérdésekhez vezet. Mi volt a funkciója? Ez eddig tudunkkal ismeretlen a hadtörténetben. Az ideg a feszítés hosszát szabja meg, illetve közvetve az íj erősségét: ugyanis ezt (hány font erejű az íj) a húzáshosszon mért feszítési erő adja meg.⁵⁴ Távolabb lehetett löni, vagy nagyobb volt az átütőerő? Ezt egy hiteles rekonstrukció válaszolhatná meg.

Az íjak méretével és változásaival kapcsolatban Hidán Csaba László jegyzi meg, hogy a kutatások szerint a geopolitikailag hasonló Kaukázus környékén is lecsökkent az íjak mérete.⁵⁵ Szerinte a rövidebb karral ellátott, merevszarvú íjak gyorsabban, nagyobb sebességgel lövik ki a nyílvevőket. Ezt kísérletekkel is igazolták. A gond csak az, hogy az 1400-ra datált bibarcfalvi és az 1419-es székelyderzsi falképek nagyméretű íjakat ábrázolnak, nem igazolják nálunk a méretbeli csökkenés korszakolását. Párhuzamba állítható felvidéki

⁵⁰ Bakay Kornél: A lovas íjásztól a sarkantyús lovagig. In: *Régészeti barangolások Magyarországon*. Budapest, 1978. 258–274.

⁵¹ Kordé Zoltán (szerk.): *A középkori székelység*. Csíkszereda, 2001. 41.; Benkő, 2012. 191.; Sófalvi, 2016. 345.

⁵² *A Képes Krónika könyve*. Budapest, 2009.

⁵³ *Sigismundus – Rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Budapest, 2006. 83.

⁵⁴ Részletesebb tanulmányozásra javaslok Kelemen Zsolt (szerk.): *Hun–magyar harcművészet. Az íjászat hagyományos módszere*. Budapest, 2010.

⁵⁵ Hidán, 2015. 61.

templomaink (Kakaslomnic, Karaszko, Rimabánya, Szentmihályfa) 14. századi Szent László-freskóin is nagyméretű íjakat találhatunk.

Fontos a kísérleti régészet alkalmazása munkánkban, mivel ezzel tudunk nyitott kérdésekre megfelelő válaszokat adni. Többek között bebizonyosodott számunkra, hogy Ika-várában (Csernáton) íjjal nem lehet kilőni a torony körfolyosójából, tehát téves az építészeti rekonstrukció. A torony ablakainak kiképzése és a körfolyosó szélessége nem tette ugyanis lehetővé, hogy megfelelően megfeszíthessük íjainkat, arról nem is beszélve, hogy célzott lövésről szó sem eshetett. A várak védelmének kardinális pontja, hogy az ellenséget azelőtt támadni lehessen löfegyverekkel, mielőtt az a falak alá érne! A 14. században ekkora beruházás és munka, amit e kör alaprajzú toronyba fektettek, nem lehetett pusztán reprezentáció. Elsődleges a funkció, azaz a falak védelme, a környék és utak ellenőrzése.

Kelet hatása érezhető, megfogható a körülöttünk fennmaradt régészeti, építészeti és művészettörténeti emlékekben. A tradíciókhoz ragaszkodó, a sztyepei hadviselést ismerő és alkalmazó székelyek fegyverzetének kutatásában sem hagyhatók figyelmen kívül e hatások. A hadfelszerelést tekintve, véleményünk szerint a magyarok, székelyek egyaránt használhatták a székelyföldi freskók kunnak tartott harcosainak fegyverzetét, ugyanis a falképek harci jeleneteiben mind Szent László seregében, mind a „kunoknál” előfordulnak a bemutatott keleti fegyverzet elemei. Bár a régészeti leletekben nem fordulnak elő a vértetek vagy a keleti íjtípus, mégsem kérdőjelezte meg senki azok használatát. Nem lehet ez másképp a szablya vagy buzogányok tekintetében sem, hiszen a keletről évszázadokig felénk zúduló népek folyamatosan használták előnyeikkel, hátrányaikkal együtt. A lovas népek öröksége fénylőbb, mint gondolnánk, hiszen a Szent László-freskók grandiózus koncepciója, amely fontos örökségünk, a mai napig figyelmezteti a kései utódokat, hogy őrök kell álljanak, még feladatuk van!

Sashalmi-Fekete Tamás

történész

Arany Griff Rend elnöke